

7. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И.Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

In the article there are examined the disharmonious emotional states of a personality which are clearly watched in the teen age (anxiety, aggression, frustration, depression, emotional instability and emotional discomfort). There are determined the inadequacy of self-appraisal and the level of solicitations, the absence of reflection, the disagreement of “ego-real” and “ego-ideal” and also the other negative psychological features of a personality as the reasons of the origin of the given emotional states. At the end of the article there is made the conclusion about the necessity of developing the correction program which should take into account the basic psychological peculiarities of personality development in the adolescence and should create the subground of the emotional harmony of a child.

Keywords: emotional states, disharmonious emotional states, self-appraisal, level of solicitations, ego-imaged.

Отримано: 04.03.2011

УДК 316.6 – 053.5

О.Б.Столяренко

Соціально-психологічні наслідки вікового статусу молодших школярів у класі

У статті висвітлено соціально-психологічні особливості та проблеми вікового статусу дітей молодшого шкільного віку у класі. Виявлено взаємозв'язок віку дітей, які навчаються в одному класі, з рівнем їх навчальної успішності. Встановлено, що віковий статус молодших школярів впливає на їх популярність серед однокласників. Серед однокласників відносно старші за віком молодші школярі мають вищий рівень навчальної успішності та вищу популярність у порівнянні з відносно молодшими за віком учнями.

Ключові слова: психологічний вік, віковий статус, соціальний статус, самооцінка, навчальна успішність.

В статье отражены социально-психологические особенности и проблемы детей младшего школьного возраста в классе. Обнаружена взаимосвязь возраста детей, которые учатся в одном классе, с уровнем их успеваемости. Определено, что возраст младших школьников влияет

на их популярність серед однокласників. Среди однокласников относительно старшие по возрасту младшие школьники имеют более высокий уровень успеваемости и популярности в сравнении с относительно младшими по возрасту учениками.

Ключевые слова: психологический возраст, социальный статус, самооценка, учебная успеваемость.

Постановка проблеми. Важливою умовою формування в молодшого школяра позитивного ставлення до навчання в школі є можливість відчувати себе на початку шкільного життя рівним серед рівних у колі своїх одноліток. Дружні або ворожі стосунки з однокласниками суттєво впливають на розвиток особистості молодшого школяра, від цього залежатиме, чи буде дитина почувати себе спокійно, невимушено і затишно протягом одинадцяти років навчання.

Проблему соціальної взаємодії учнів молодшого шкільного віку, взаємозв'язку соціального статусу з рівнем успішності дітей у початкових класах досліджували Л.І.Божович, Н.І.Бушуєва, А.В.Захарова, О.В.Киричук, А.І. Ліпкіна, Т.С.Михальчик, В.О.Мухіна, Т.А.Репіна, С.Г.Якобсон.

За свідченням Ліпкіної А.І. [11], труднощі й невдачі у розв'язанні навчальних завдань, які посилюються негативними оцінками вчителя і однокласників, ведуть за собою зростання негативного ставлення до навчання, а це, в свою чергу, призводить до ще більшого зниження рівня навчальної діяльності і ще гіршим оцінкам. У дослідженнях В.С.Мухіної [14] показано, що в ситуації успішної діяльності діти активні, вільно реалізують свої домагання, а неуспішність призводить до пасивності, втрати бажання спілкуватися з однолітками і дорослими. За даними, отриманими Т.А. Репіною [16], популярність дитини у групі залежить головним чином від її успішності у тій чи іншій діяльності. Найбільшою популярністю у класі користуються відмінники, учні з високою навчальною успішністю, вважає О.В.Киричук [9], Н.І.Бушуєва [4]. А.В. Захарова [8], Т.С.Михальчик [13] стверджують, що колектив може впливати на індивідуальний розвиток особистості молодшого школяра лише тоді, коли позиція дитини у системі міжособистісних взаємин сприятлива.

На думку А.Б.Добрович [5], в умовах сучасної школи не завжди створені психологічні умови, які б забезпечували повноцінне спілкування учнів з дорослими і однолітками на усіх етапах шкільного дитинства. Звідси у деяких учнів молодшого шкільного віку формується негативне ставлення до школи, до навчання, неадекватне ставлення до себе і оточуючих. Ефективне навчання і розвиток особистості в таких умовах утруднюється.

Аналіз розглянутих теоретичних позицій виявив залежність особистісного розвитку молодшого школяра від характеру його взаємин з оточуючими. Міжособистісні взаємини відіграють важливу роль у формуванні новоутворень особистості молодшого школяра і є умовою, яка або сприяє, або перешкоджає формуванню пізнавальних процесів, емоційної і вольової сфери учнів. Розвиток взаємин молодших школярів полягає у зростанні їх інтенсивності та глибини, стійкості та вибірковості.

Метою даної статті є висвітлення результатів експериментального дослідження, спрямованого на виявлення впливу вікового статусу молодшого школяра на навчальну успішність та популярність серед однокласників.

Завдання статті: розкрити сутність поняття “віковий статус”, виявити соціально-психологічні наслідки вікового статусу молодшого школяра в класі.

Виклад основного матеріалу. У науковій психологічній літературі дітей, які навчаються разом в одному класі, прийнято вважати однолітками, а їх взаємини характеризувати як стосунки однолітків, різниця у віці яких не перевищує одного року (І.Д.Бех [1], М.І.Боришевський [3], А.К.Дусавицький [6], Я.Л.Колонінський [10], О.О.Люблинська [12], В.С.Мухіна [14]).

Це було цілком виправданим у минулому, коли більшість дітей йшли до школи з семи років, а відповідними установами строго контролювався вік вступників до школи. З моменту, коли до першого класу стали приймати і шестиліток і семиліток (залежно від рівня їх готовності до школи чи за бажанням батьків), ситуація відчутно змінилась. Наші дані показують, що існує помітна різниця у віці дітей, які навчаються в одному класі і вважаються однолітками. Тобто учні одного класу мають різний віковий статус. Ми розуміємо під поняттям “віковий статус” відносний вік суб’єкта, що визначається співвідношенням його власного віку з віком оточуючих. Таким чином, віковий статус дозволяє характеризувати, чи є суб’єкт старшим чи молодшим відносно людей, з якими він перебуває у взаєминах.

У констатувальному дослідженні взяло участь 236 молодших школярів ЗОШ №№ 5, 8, 14, 16 міста Кам’янець-Подільського.

Спочатку нам потрібно було визначити віковий статус кожного школяра, тобто те, як його вік співвідноситься з віком однокласників: належить він до старших, чи до молодших. Для цього використано метод аналізу шкільної документації.

Роботою було охоплено 30 початкових класів шкіл м. Кам’янець-Подільського. У кожному з досліджуваних класів нами було обчислено різницю у віці найстаршого і наймолодшого учнів.

Наступне завдання нашого дослідження полягало у тому, щоб виявити можливий взаємозв'язок віку дітей, які навчаються в одному класі, з рівнем їх навчальної успішності. Зважаючи на те, що у більшості шкіл успішність учнів, починаючи з 3-го класу, оцінюється відповідними балами, експериментом було охоплено лише учнів 3-го класу. Для дослідження було вибрано 16 класів. У кожному досліджуваному класі учнів було поділено на дві умовні групи: молодші та старші за віком. До молодшої вікової групи ввійшли діти віком до 8 років 6 місяців, до старшої – віком від 8 років 7 місяців.

Для обчислення середнього рівня успішності у відповідних вікових групах ми скористались даними звіту педагогів про середній рівень успішності кожного учня за перший семестр навчального року. Отримані дані було розподілено на три рівні успішності: низький – 1 – 6 балів, середній – 7 – 9 балів, високий – 10 – 12 балів.

Наступне дослідження базувалось на припущенні, що віковий статус молодших школярів впливає на їх популярність серед однокласників. Для визначення популярності молодших школярів серед однокласників було використано **метод соціометрії**. Обробку експериментальних даних здійснено за шкалою, прийнятою Я.Л.Коломінським [10].

Отримані результати щодо вікового статусу молодших школярів ми розподілили на три діапазони. Враховуючи факт, що в усіх досліджуваних класах різниця у віці учнів не була меншою за 1 рік 2 місяці, до першого діапазону були віднесені класи, в яких різниця у віці найстаршого і наймолодшого учнів спостерігалась у межах 1 рік 2 місяці – 1 рік 4 місяці; до другого діапазону ввійшли класи з міжвіковою різницею у межах 1 рік 5 місяців – 1 рік 7 місяців; до третього, – відповідно 1 рік 8 місяців – 2 роки і більше.

Як видно з табл. 1, із 30 досліджуваних початкових класів у 14-ти (46,6%) виявлено різницю віку найстаршого і наймолодшого учнів у діапазоні 1 рік 2 місяці – 1 рік 4 місяці. Різницю у віці учнів 1 рік 5 місяців – 1 рік 7 місяців виявлено у 10 досліджуваних класах (33,4%). У 6 класах (20,0%) виявлено міжвікову різницю 1 рік 8 місяців – 2 роки.

Тобто мінімальна різниця у віці молодших школярів-однокласників становить 1 рік 2 місяці, а максимальна – 2 роки. Класів, де різниця у віці учнів знаходиться у межах року, взагалі не виявлено.

З урахуванням того, якої значної ваги для розвитку молодшого школяра набуває кожен місяць його життя, а також кризового

характеру розвитку дитини на межі 6 – 7 років, слід звернути особливу увагу фахівців на фактичне об'єднання в одному класі дітей різних вікових категорій з різними не тільки індивідуальними, але й віковими особливостями. У більшості випадків сучасні класи початкової школи – це різновікові групи, в яких навчаються не однолітки, а діти з різницею один – два роки. Тому методики роботи у різновікових групах молодших школярів мають набагато ширшу сферу застосування, ніж це прийнято вважати, а їх розробка належить до актуальних завдань психологічної науки.

Таблиця 1

**Розподіл класів початкової школи
за діапазоном різниці у віці їх учнів (у %)**

Діапазон різниці у віці наймолодшого і найстаршого учнів класу	Кількість досліджуваних класів
0 років – 1 рік 2 місяці	0
1 рік 2 місяці – 1 рік 4 місяці	46,6
1 рік 5 місяців – 1 рік 7 місяців	33,4
1 рік 8 місяців – 2 роки і більше	20,0

Ми також припустили, що молодші за віком учні, внаслідок відсутності спеціальної педагогічної роботи з ними, гірше встигають у навчанні, порівняно зі своїми старшими однокласниками. Результати співвіднесення навчальної успішності молодших школярів з їх віковим статусом подано у таблиці 2.

Порівняння навчальної успішності однокласників виявило (див. табл. 2), що високий її рівень переважає в учнів старшої вікової підгрупи (44,7% досліджуваних цієї групи), а серед молодшої їх лише 16,6%. Натомість, в учнів молодшої вікової підгрупи переважає низький рівень успішності (51,9% досліджуваних цієї групи). Лише 26,0% дітей старшої підгрупи мають низьку успішність.

Зважаючи на отримані дані, можна передбачити, що для молодших учнів у класі складається несприятлива ситуація розвитку їх самооцінки. Перевага у навчальній діяльності молодших за віком дітей неуспішності над успішністю, що постійно підкріплюється низькими оцінками їх роботи вчителем, неухильно призводить до зростання у них невпевненості у собі та почуття неповноцінності. Розвитку низької самооцінки сприяють також іще більш низькі, ніж оцінки учителя, оцінки однокласників, які неуспішність у навчанні переносять на усі інші сфери життя і діяльності особистості. Отже, стійкий неуспіх у навчанні призводить до втрати дитиною віри у свої сили, впевненості, швидко виникають небажані деформації особистості.

**Розподіл молодших школярів за рівнем навчальної
успішності у старшій і молодшій підгрупах (у %)**

Вікова підгрупа	Рівень навчальної успішності		
	Високий	Середній	Низький
Старші	44,7	29,3	26,0
Молодші	16,6	31,5	51,9

Вступ до школи значно розширює коло соціальних контактів дитини, що безпосередньо впливає на її “Я-концепцію”. На відміну від дошкільного дитинства, шкільні досягнення і невдачі молодшого школяра набувають офіційного характеру, постійно рееструються і проголошуються публічно. В результаті учень поставлений перед необхідністю прийняти дух цього оціночного підходу. Дані досліджень багатьох авторів (А.К.Дусавицький [6], А.В.Захарова [8], А.І.Ліпкіна [11]) свідчать, що отримання молодшим школярем негативного досвіду в навчальних ситуаціях формує у нього не тільки негативне уявлення про себе як про учня, але й загальну знижену самооцінку, яка зумовлює труднощі в особистісному розвитку дитини, а також у її взаєминах.

Як доведено Л.І. Божович [2], психічний розвиток дитини визначається не тільки характером її провідної діяльності, а також і тією системою взаємин з оточуючими людьми, в які вступає дитина на різних етапах свого розвитку. Приступаючи до виконання наступного завдання, ми базувались на твердженні, що для молодшого школяра є досить важливим досвід спілкування з однокласниками: він є фундаментом, на якому в майбутньому добудується соціальний і моральний розвиток особистості. Отже, питання про те, чи впливає віковий статус дитини на її популярність у групі, набуло для нас особливого значення.

Аналіз психологічних досліджень (А.В.Захарова [8]; А.І. Ліпкіна [11]; О.І.Савонько [17]) переконливо свідчить, що в молодшому шкільному віці на активність дитини у спілкуванні та на її популярність у групі мають вплив багато чинників, провідним з яких є успішність школяра в навчальній діяльності. Виходячи з отриманих нами фактів попереднього дослідження, де було виявлено, що рівень навчальної успішності молодших за віком дітей нижчий досягнень старших за віком однокласників, ми змогли висунути припущення про можливий взаємозв’язок віку дитини і її популярності в групі.

Порівняльний аналіз кількості отриманих учнями виборів (див. табл. 3) дозволяє констатувати, що благополучну статусну

категорію отримали 82,9% старших учнів та 54,5% молодших однокласників. Тоді як неблагополучну статусну категорію отримали 17,1% старших і, відповідно, 45,5% молодших.

Ця різниця має статистичну значущість на 0,01 рівні χ^2 .

Таблиця 3

**Розподіл старших і молодших однокласників
за рівнем популярності (у%)**

Вікова підгрупа	Рівень популярності			
	Благополучні		Неблагополучні	
	Зірки	Прийняті	Неприйняті	Ізольовані
Старші	22,9	60,0	12,5	4,6
Молодші	6,8	47,7	27,0	18,5

Благополучна позиція серед однокласників є важливою умовою для нормального особистісного розвитку молодшого школяра. Вчитель, а разом з ним і учні класу, недобррозичливо ставляться до дітей з неблагополучною позицією у класі. Останні стають предметом глузування, і через це у них формується низька самооцінка, яка негативно впливає на їхній особистісний розвиток. Діти, які знаходяться у неблагополучній статусній позиції, переживають емоційний голод, у них може накопичуватись образа на однокласників за те, що з ними не спілкуються, не радяться, до їх думки не прислуховуються. Соціальний розвиток таких дітей стає неповноцінним. У них розвиваються такі риси характеру, як нелюдяність, потайливість, індивідуалізм, вони егоцентричні, замкнуті, відчужені від однокласників. Низька успішність і низький статус у більшості випадків усвідомлюються маленьким учнем і викликають у нього стійкий комплекс неповноцінності, втрату впевненості у своїх силах, це супроводжується в одних дітей яскравими спалахами агресії у ставленні до однокласників, частими сварками; у других – постійними образами, сльозами, відмовою виконувати колективні завдання [1; 8; 11]. У нашому випадку, неблагополучну статусну категорію і, як наслідок, – проблеми в особистісному розвитку, мають діти молодшої вікової підгрупи.

На розвиток особистості молодшого школяра суттєво вплине, чи буде він навчатись у групі дітей одного віку, чи у різновіковій групі із суміжним комплектуванням з різницею у віці один-два роки, де більш старші діти виявляють завищені вимоги до молодших, де молодші не цікаві старшим, тому що вони менше знають і уміють, де молодша дитина досить вірогідно буде мати нижчий рівень успішності і невисокий соціальний статус у порівнянні із дитиною,

старшою її за віком. Отже, досить важливо, щоб педагоги і адміністрація навчальних закладів під час комплектування перших класів обов'язково враховували вік учнів, які будуть навчатися в одному класі.

У наш час у практиці роботи шкільних закладів багато часу відводиться на опрацювання питання оптимізації міжособистісних взаємин учнів, особливо занепокоєні педагоги і психологи дітьми, які знаходяться в ізоляції і популярністю не користуються. Розв'язання задачі повноцінного формування особистості кожної дитини потребує пошуків нових методів створення позитивного середовища для кожної дитини в класі. Такі методи необхідні для того, щоб: створити умови для повноцінного спілкування "ізольованого" учня з однокласниками, активізувати розумові здібності цих дітей, провести корекцію негативних рис характеру.

Ми пропонуємо педагогам початкової школи використовувати у своїй діяльності один із сучасних напрямків соціального виховання і розвитку дітей у Західній Європі, який стимулює також і навчальну мотивацію, – заохочування контактів між дітьми різного віку. За даними Є. І. Димова, М. О. Попова, найбільш оптимальними, з погляду ефективності групової діяльності є групи (класи), які складаються з молодших і старших підлітків, або учнів початкової школи з віковим діапазоном три-чотири роки [7; 15]. У цьому випадку в процесі взаємодії між молодшими і старшими школярами відбувається збагачення ділових і емоційних взаємин. Різноманіття взаємин, що складаються в різновіковій групі (класі) на основі різного життєвого досвіду, знань, умінь її індивідів, нагромадження досвіду спілкування з людьми різного віку, розглядається психологами як важливий етап соціалізації особистості [7; 11; 15; 17].

Уміло організована робота старших і молодших школярів також сприяє формуванню і зміцненню шкільного учнівського колективу як однієї великої родини, розвитку якостей майбутнього сім'янина, формуванню в учнів інтересу до професії педагога.

Висновки. Отже, ми можемо стверджувати, що поширеною є ситуація, коли наші сучасні класи – це фактично різновікові групи, в яких навчаються не однолітки, а діти з різницею від одного до двох років. Виявлено, що серед однокласників відносно старші за віком молодші школярі мають вищий рівень навчальної успішності та вищу популярність у порівнянні з відносно молодшими за віком учнями. Тобто проблема різновікових взаємин наявна і у тих класах, що зовні виглядають як групи однолітків.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Молодший школяр у виховному просторі між-особистісних взаємин / І.Д.Бех // Початкова школа. – 1994. – № 6. – С. 1-4.
2. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И.Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 306 с.
3. Боришевский М.И. Развитие нравственных убеждений школьников / Мирослав Иосифович Боришевский. – К.: Рад. школа, 1986. – 181 с.
4. Бушуева Н. Шестирічки: формування повноцінної навчальної мотивації / Н.Бушуева // Дошкільне виховання. – 2007. – № 9. – С.11-13.
5. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: книга для учителя и родителей / Анатолий Борисович Добрович. – М.: Просвещение, 1987. – 207 с.
6. Дусавицкий А.К. Межличностные отношения в младшем школьном возрасте и их зависимость от способа обучения / А.К.Дусавицкий // Вопросы психологии. – 1983. – № 1. – С. 63-65.
7. Дымов Е. И. Экспериментальное исследование взаимодействия подростков в разновозрастной группе: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 “Общая психология” / Евгений Иванович Дымов. – Рязань, 1976. – 19 с.
8. Захарова А.В. Что такое самооценка и как она сказывается в младшем школьном возрасте? / А.В.Захарова // Семья и школа. – 1979. – № 8. – С.39-41.
9. Киричук А. В. Формирование коллективных взаимоотношений между учащимися начальных классов в процессе деятельности: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук / А.В. Киричук. – К., 1964. – 24 с.
10. Коломинский Я.Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе: Очерки социальной психологии школьного класса / Яков Львович Коломинский. – Минск: Наука и техника, 1969. – С. 232 – 246.
11. Липкина А.И. Самооценка школьника / Анна Израилевна Липкина. – М.: Знание, 1976. – 64 с.
12. Люблинская А.А. Учителю о психологии младшего школьника: пособие для учителя / Анна Александровна Люблинская. – М.: Просвещение, 1977. – 224 с.
13. Матюхина М.В., Михальчик Т.С., Патрина К.Т. Психология младшего школьника: учебно-методическое пособие / М.В.Ма-

- тюхина, Т.С. Михальчик, К.Т.Патрина. – М.: Просвещение, 1976. – 207 с.
14. Мухина В. С. К проблеме прогнозирования развития социальных взаимоотношений у детей /В.С. Мухина // Психолого-педагогические проблемы взаимодействия группы и личности школьника. – К.: Радянська школа, 1975. – С. 81-83.
 15. Попов М. А. Межличностное понимание в разновозрастных группах школьников: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогическая, детская и возрастная психология” / Попов Михаил Александрович – М., 1983. – 21 с.
 16. Репина Т. А. К проблеме изучения генезиса общения / Т.А. Репина // Общение как предмет теоретических и прикладных исследований: Тезисы Всесоюз. симпозиума. – Л., 1973. – С. 183-184.
 17. Савонько Е.И. Возрастные особенности соотношения ориентации на самооценку и на оценку другими людьми / Е.И. Савонько // Изучение мотивации поведения детей и подростков / [ред. Л.И.Божович, Л.В.Благонадежиной]. – М.: Знание, 1972. – С.79 – 84.
 18. Якобсон С.Г., Прокина С.Ф. Организованность и условия ее формирования у младших школьников (экспериментальное исследование) / С.Г. Якобсон, С.Ф. Прокина. – М.: Просвещение, 1967. – 175 с.

In the article social-psychological features and problems of age-old status of children of midchildhood are reflected in a class. Found out intercommunication of age of children which study in one class, with a level them educational progress. It is set that age-old status of junior schoolboys influences on their popularity among class-mates. Among class-mates relatively senior on age junior schoolboys have more high level of popularity in comparison of relatively by junior on age students.

Keywords: psychological age, age-old status, social status, self-appraisal, educational progress.

Отримано: 05.03.2011